

Κώστας Μαργώνης

A.

Η τεχνική της εικόνας στο λογοτεχνικό έργο του Β. Φίλου

Η χρήση της εικόνας στη λογοτεχνία, της παράστασης που απευθύνεται στις αισθήσεις, είναι διαχρονική. Η επιλογή, η επεξεργασία και η οργάνωση των εικόνων, η πολύτροπη λειτουργία τους, αποτελούν ένα σύστημα εικονοποιίας που μας χρησιμεύει να εκφράζουμε αφηρημένες έννοιες και συναισθηματικές καταστάσεις. «Στη λογοτεχνία με τον όρο εικόνα εννοούμε την αισθητοποίηση ενός αντικειμένου, μιας ιδέας ή ενός συναισθήματος μέσω μιας φανταστικής παράστασης που πλάθεται με εύστοχο και υποβλητικό λόγο»¹. Σχηματικά, με κριτήριο το τι εκφράζουν, θα μπορούσαμε να διακρίνουμε εικόνες που αποδίδουν συγκεκριμένες παραστάσεις γεγονότων, προσώπων, φαινομένων και εικόνες που αποτυπώνουν αφηρημένες έννοιες και νοήματα. Οι εικόνες μπορεί να είναι οπτικές, ακουστικές, οσφρητικές και γευστικές.

Οι εικόνες είναι αποθησαυρισμένες στη μνήμη, ατομική και συλλογική, ή πηγάζουν από την εμπειρία της ζωής. Ο Rimband έγραψε το «Μεθυσμένο Καράβι» χωρίς να έχει δει καν θάλασσα. Δεν είχε μάλιστα πλατιά εμπειρία από όπου θα μπορούσε να αντλήσει την εικονοποιία του². Ο Rimband άντλησε τις εικόνες του από τον κόσμο της φαντασίας που ήταν πιο πραγματικός από τον κόσμο της πραγματικότητας. Κατά τον ίδιο, «Ο ποιητής κάνει τον εαυτό του οραματιστή με τη σκόπιμη «διατάραξη» των αισθημάτων».

Μια άλλη προσέγγιση αφορά το πλήθος και τη δύναμη των εικόνων, τη δραστηριότητά τους. Ιδιαίτερη ομάδα ποιητών είναι οι εικονιστές (imagists), με κορυφαίους τον T.E. Hulme και τον Ezra Pound, που επινόησε και τον όρο το 1912³. Ο T.S. Eliot, που έγινε μέλος της Ομάδας το 1913, χρησιμοποίησε εικόνες πρωτοποριακές και εντυπωσιακές, όπως «την κίτρινη ομίχλη που τρίβει τη ράχη της στα τζάμια πάνω», για να μεταδώσει μια διάθεση μελαγχολίας

Η συστηματική μελέτη των συστημάτων εικονοποιίας στη λογοτεχνία μάς επιτρέπει να εντοπίσουμε τα βασικά τους γνωρίσματα. Οι εικόνες λοιπόν αιχμαλωτίζουν και μεταδίδουν την ένταση των συναισθημάτων, συμβάλλουν στην εξύψωση στο υπερβατικό, καθιστούν εντυπωσιακές τις περιγραφές, αξιοποιούν τη φαντασία⁴, τη μετατρέπουν σε δημιουργική δύναμη που αναδιαμορφώνει τη θρυμματισμένη ύλη. Εξάλλου, η εικόνα είναι το μέσο για να κατανοήσει κανείς την πραγματικότητα. Ειδικά ο συνειρμός των εικόνων επιβάλλει μια νέα μορφή στο υλικό των αισθήσεων,

¹. Γ.Ν. Μαρκαντωνάτος, *Λογοτεχνικοί και Φιλολογικοί Όροι*, ΤΟ ΒΗΜΑ, 2013

². Δες, *Συμβολισμός*, Ch. Chadick, *Η γλώσσα της Κριτικής*, εκδ. Ερμής, σ. 51

³. Δες, *Ο συμβολισμός*, ό.π. σ. 87-88

⁴. Δες, *Φαντασίωση και φαντασία*, ό.π. σ. 56-57

μοναδική και αναζωογονητική. Κατά τον P. Valery, οι εικόνες χαρίζουν τη μουσική ιδιότητα στην ποίηση, αφού αποτελούν μια διαρκή ταλάντευση ανάμεσα στο νόημα και στον ήχο. Σύμφωνα με τον Bandelaire, η εικόνα είναι το μέσο για να καταλάβει ο ποιητής «τη γλώσσα των λουλουδιών και των βουβών πραγμάτων». Ιδιαίτερη δύναμη έχει η διακύμανση των εικόνων που διυλίζει σκέψεις και συναισθήματα και βοηθά τον ποιητή να ψηλαφήσει τα αψηλάφητα. Η εικόνα, τέλος, κατά τον I.A. Ρίτσαρντς, είναι αναντικατάστατη στην ψυχολογική της διάσταση. «Αυτό που κάνει μίαν εικόνα αποτελεσματική είναι λιγότερο η ζωντάνια της ως εικόνας και περισσότερο ο χαρακτήρας της ως ψυχικού γεγονότος, το οποίο έχει έναν ιδιαίτερο δεσμό με τις αισθήσεις». Θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε την άποψη ότι οι εικόνες αποτελούν μέσο ψυχολογικού πειραματισμού. Κατά τον Γερ. Μαρκαντωνάτο «...η σκέψη μετουσιώνεται και προβάλλεται με την εικόνα σαν κάτι εποπτικά κρουστό και το συναίσθημα χάνει την συγκινησιακή του θολούρα, γίνεται ανάγλυφο και φωτεινό σαν τον καθαρό στοχασμό, που ωστόσο μπορεί και αναλύεται σε ζωντανές παραστάσεις».⁵

Το λογοτεχνικό έργο του Β. Φίλου αποτελεί ένα πεδίο άσκησης και εν τέλει διαμόρφωσης ενός ξεχωριστού συστήματος εικονοποιίας. Η αναψηλάφηση της προσωπικής ενδοχώρας, συνεχής και επίμονη, η παλίντονος κίνηση από τις ρίζες του Εγώ στις ρίζες της Φύσης αποκτά υπόσταση με τις εικόνες. Χάρη στην εικόνα με τα ετερόκλητα στοιχεία, στην ακρίβεια και στη λεπτομέρεια που τις χαρακτηρίζουν, ο Β. Φίλος αναπαριστά απρόσμενα συναπαντήματα ήχων, σκέψεων, συναισθημάτων, προσδοκιών, αναπολήσεων, στοχασμών και χτίζει ένα στέρεο ποιητικό οικοδόμημα.

Η επισταμένη και συστηματική μελέτη των εικόνων στο έργο του θα καταδείξει τις λειτουργίες που επιτελούν στο επίπεδο της αναπαράστασης των ψυχολογικών, κυρίως, καταστάσεων.

1. «Σαν γύρισα στην πλατεία, τους βρήκα όλους στη σκηνή. Σε μια παράσταση ακατανόητων βηματισμών, με άδειες κερκίδες.

Όταν τους φώναξα, πήραν τις θέσεις τους. Κι ως ήρθα εμπρός, μερικοί με κοίταξαν με ελπίδα· όμως, οι πιο πολλοί με υποψία.

— Ακούστε, είπα, τα ίχνη που βρέθηκαν ανήκουν σ' έναν άγνωστο φόβο...

— Άγνωστο φόβο; ρώτησαν και άφησε η έκπληξη όλα τα στόματα ανοιχτά· λες και μια απορία μεγάλη έπρεπε να βγει από μέσα της και ήθελε χρόνο.

— Δεν είναι ο προαιώνιος φόβος, συμπλήρωσα. Τότε, ακούστηκε μια ζητωκραυγή, σαν ηχηρός θρίαμβος. Κι έβγαλαν όλοι τα γαλάζια μαντήλια και τα κουνούσαν ψηλά, πάνω απ' τα κεφάλια τους. Λες κι έστελναν χαιρετισμό στον ουρανό και τη χαρά και βρήκαν πάλι το άγαλμά τους.

Τότε κατάλαβα ότι όλα τ' άλλα που είχα να πω, αχρείαστα ήτανε πια. Και πριν αποσυρθώ, να στοχαστώ πάνω στον άγνωστο φόβο, ψιθύρισα:

- Το τέλος της εποχής των παλιών παραμυθιών αργεί ακόμα!» («Θεάλια», σ. 30-31)

⁵. Δες, ό.π.

Η εικόνα του αποσπάσματος, θα μπορούσαμε να πούμε, γίνεται η γλώσσα των βουβών πραγμάτων, των αφηρημένων εννοιών και των θρυμματισμένων καταστάσεων. Παρότι τα υλικά είναι γνωστά και φθαρμένα- η πλατεία, οι κερκίδες, η παράσταση, η ζητωκραυγή, τα μαντήλια, ο ουρανός, το άγαλμα- η ενέργεια της σύνθεσης είναι ψυχολογική. Τα υλικά, τα *Prima Materiae*, αποκτούν, στη σύνθεσή τους, μια άλλη διάσταση. Τα θρυμματισμένα υλικά ανασυντίθενται και γίνονται τα μέσα για να πάρει τη θέση του το συναίσθημα του φόβου, στην υπαρξιακή του διάσταση. Με άλλα λόγια, η εικονοποιία γίνεται το όχημα που μεταφέρει το αίσθημα του αιώνιου φόβου μπροστά στο άγνωστο. Συνάμα ο φόβος, για τους θιασώτες της παράστασης, μεταβάλλεται σε ελπίδα που χαρίζει η απεραντοσύνη του ουρανού. Η σύζευξη εικόνων και αισθημάτων, στη συγκεκριμένη εικονοποιία, φανερώνει την ώριμη ποιητική ματιά του Β. Φίλου.

2. Ένα άλλο γνώρισμα της ιδιότυπης εικονοποιίας του Β. Φίλου είναι ο καταγιγισμός, το πλήθος των θραυσμάτων της εικόνας, η έκπληξη. Σύμφωνα με το *Περί Ύψους* του Δ. Λογγίνου, η παραστατική εικονοποιία προκαλεί την έκπληξη. «Έτσι παραβλέπουμε την αποδεικτική επιχειρηματολογία για χάρη της έκπληξης που προκαλούν οι εικονοποιίες. Η πραγματικότητα επισκιάζεται από τη λαμπρότητα της εικόνας»⁶. Η εικόνα επιβάλλεται. Τα ασήμαντα στοιχεία, τα μικρά συμβάντα, συνθέτουν τον καθημερινό χρόνο και το βιωματικό χώρο. Ο Β. Φίλος γίνεται χρονικογράφος της καθημερινότητας, διαμεσολαβητής ανάμεσα στον εξωτερικό και στον εσωτερικό κόσμο.

«Ήταν η Ηλέκτρα που σήκωσε ψηλά το ένα χέρι, σαν να πυροβολούσε. Ύστερα, σαν να μαλάκωσε, ύψωσε και τα δύο χέρια σε μια ικεσία. Ο Ανδρέας οργίστηκε. Πήρε το λόγο και κατήγγειλε τη βλασφημία. Μίλησε πολύ για τον νικηφόρο πόλεμο και όταν έφτασε στο χρέος, όλοι του ζήτησαν να σωπάσει. Ύστερα στράφηκαν σε μένα.

— Το διήγημα!

Μου έφεραν χαρτί, καφέ και τσιγάρο και έτσι άρχισα.

«Ήταν μια φορά μια πλατεία...»

— Δεν θέλουμε παραμύθια

— Κουραστήκαμε πια με τις αναμνήσεις.

Τους κοίταξα έναν-έναν. Δεν ήταν πως δεν ήθελαν να να ακούσουν[...]

— Αφήστε τον να γράψει, είπε η Ελένη. Ήταν αληθινή η πλατεία... τραγουδούσαμε. («Αλιάνθη», σ. 76-77)

Στη συγκεκριμένη εικόνα-σκηνή είναι έντονη, κυρίαρχη θα λέγαμε, η παρουσία των ανθρώπων. Όμως δεν πλεονάζει ο λόγος, αλλά οι κινήσεις και οι πράξεις που συγκροτούν την εικόνα. Το χέρι που «πυροβολεί», τα χέρια σε ικεσία και οι κοφτές φράσεις των προσώπων φέρνουν στην επιφάνεια κρυμμένες ιδέες και συναισθήματα απωθημένα. Τα πρόσωπα, που συγκροτούν την εικόνα, κατακλύζονται από οργή, ελπίδα, ανυπομονησία,

⁶ Δ. Λογγίνου, *Περί Ύψους*, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη Ηράκλειο 1990, σ. 113

ψυχική δύναμη· είναι οι φορείς της αλλαγής και δεν μπορούν να περιμένουν. Θέλουν να επιταχύνουν το βήμα της Ιστορίας. Η ένταση των συναισθημάτων όμως δεν είναι φανερή. Περιμένει τον επίμονο αναγνώστη να την ανακαλύψει.

3. Η γέφυρα με την ουτοπία. Η εικόνα, σε κάποιες περιστάσεις, γεφυρώνει το χθες με το αύριο, το ανεκπλήρωτο με το πιθανό, τον προσωπικό στοχασμό με τον κοινωνικό προβληματισμό.

«Ήρθε το χιόνι κι έφερε σύννεφο λευκό και αστραπές παλιάς μνήμης. Κι είπα, θα ανασύρω ό,τι απώθησα, τώρα που μπορώ να τ' αντέξω. Και ντύθηκε η νύχτα νύφη. Κι ο φόβος χάθηκε. Και σώπασαν οι κραυγές και οι ψίθυροι σώπασαν. Κι ήταν τα βλέμματα που μιλούσαν και τα αμέτρητα λευκά δάκρυα του ουρανού που άγγιζαν απαλά το χώμα, άγγιζαν απαλά τα δένδρα και χαμογελούσαν.

Κι έβγαλε η νύχτα τα μαύρα που φορούσε. Και σώπασε ο αιώνιος θρήνος. Κι ένιωσα στον ουρανό την απουσία που τη σκοτείνιαζε. Κι είπα σε συγχωρώ, για όσα μου 'κρυψες, για όσα, φριχτά, στα όνειρά μου έστειλες.

— Θα ζήσω μέσα στις αναλαμπές, είπα. Με το πάθος της ανάμνησης. Με του μέλλοντος, του άλλου μέλλοντος την ουτοπία. Είναι θεά, είναι η δική μου θεά.» («Αλιάνθη», σ. 29-30)

Μια πρώτη διαπίστωση: το απόσπασμα είναι ποίηση. Είναι μουσική, αρμονία ήχων και εικόνων. Τα φυσικά φαινόμενα, το χιόνι, η νύχτα, ο ουρανός, το χώμα, μετασχηματίζονται, χάρη στη δύναμη της εικόνας του λευκού, σε ευδιάκριτα συναισθήματα. Οι εικόνες γίνονται η γέφυρα ανάμεσα στο παρελθόν και στο μέλλον, η μνημείωση του εφήμερου. Ο φόβος και ο θρήνος δίνουν τη θέση τους στο λυκόφως του μέλλοντος, που όμως είναι η εξιλεωμένη ανάμνηση. Το ποιητικό υποκείμενο εδώ είναι άνθρωπος της μήτιος, που κρύβεται και εμφανίζεται, όπως ο πολυμήχανος Οδυσσεύς του Ομήρου.

4. Το βιωματικό στοιχείο, έστω και υπόρρητα, έχει λειτουργική θέση στο λογοτεχνικό έργο του Β. Φίλου.

*« Απόκαμα
νικητής ή νικημένος
τι αξία έχει;
Έλα να γνωριστούμε
να αγαπηθούμε
Θυμάσαι τα χρόνια με τα ξυπόλυτα πόδια
και τα χαμηλωμένα μάτια;
Πέρασα το κατώφλι
είναι και δικιά μου και δικιά σου αναθύμηση»
(Μηδενική Ακολουθία, σ. 37)*
*«Ήταν η σκληρή πέτρα
τα ξυλιασμένα μου χέρια
τα γυμνά βουνά»*

(Μηδενική Ακολουθία, σ. 38)

*«Σε θυμάμαι στους δρόμους της πολιτείας.
Γύριζα πασχίζοντας να στερεώσω το βηματισμό μου
μέτραγα τις δεκάρες στην τσέπη μου
γέννημα της ανάγκης»
(Μηδενική Ακολουθία, σ. 38)*

Στα ποιητικά αυτά αποσπάσματα η εικόνα γίνεται βιωματική. Δίνει στα συναισθήματα που πηγάζουν από την ταλαιπωρημένη εφηβική ηλικία στερεότητα και αφοπλιστική ειλικρίνεια. Η στέρηση γίνεται ανάγλυφη παράσταση. Τα ξυπόλυτα πόδια και τα χαμηλωμένα μάτια αποδίδουν με ενάργεια τη στέρηση και την ανέχεια. Το βιωματικό υλικό αποτελεί το πρόπλασμα του ποιήματος.

5. Ορισμένες εικόνες διαθέτουν μια τεχνική αρτιότητα και μια «εντελέχεια», ώστε μπορούμε να μιλάμε για ιδιαίτερο γνώρισμα της εικονοποιίας του Β. Φίλου.

*«Χάθηκε η Άνοιξη στο χιόνι
και τα πουλιά που την περίμεναν
κρύωσαν.
Και τα παιδιά που την περίμεναν
ξεχύθηκαν στους γυμνούς λόφους,
με τα μάτια πυρωμένα,
με τα χείλη σφιγμένα.
Και όπου πατούσαν η γη έλειωνε,
και όπου κοιτούσαν, άναβαν φωτιές.
Οι άλλοι φώναζαν πίσω από τα τζάμια
και το τοπίο ρηγματώθηκε περιμετρικά
ώσπου βυθίστηκε
και τα παιδιά ολόχρυσες σκιές
στον ορίζοντα
χόρευαν με τα πουλιά»
(Ευθαλπία, σ. 33)*

Η εικόνα του ποιήματος επιβάλλεται με το γρήγορο βηματισμό της, μην αφήνοντας χώρο για σχόλια και λογική ανάλυση. Το χιόνι επελαύνει και δίνει ζωή, χρώμα, παλμό. Ο ιδιωτικός ορίζοντας ευρύνεται για να χωρέσει τον κοινωνικό.

6. Σε καμιά περίπτωση δεν λείπει ο οραματισμός. Ίσως το όραμα να είναι το ζώπυρο της ποιητικής δημιουργίας του Β. Φίλου.

*«Φίλοι με πυροβόλησαν
φίλοι με σταύρωσαν
σύντροφοι φυγάδεψαν το φεγγάρι.
Για ποιον ν' αναστηθώ
τις κρύες νύχτες;»
(Μηδενική Ακολουθία, σ. 26)*

*«Ουρανόγραμμα
Πίσω από τη μαύρη κορυφογραμμή
του μικρού σούρουπου,
ασημένιες ουράνιες ρυτίδες
και μικρές φωτιές μετέωρες
και η ανταύγεια από τη μεγάλη πυρκαγιά
του μέλλοντος»
(Ευθαλπία, σ. 32)*

Ο λόγος, χάρη στην υποβλητική δύναμη των εικόνων, γίνεται οραματικός και ο ποιητής οραματιστής. Το όραμά του χτίζεται με συνηθισμένα υλικά, παρμένα από τη φύση, την πικρία της διάψευσης, το έρεβος της ψυχής. Ο οραματισμός μοιάζει με την κάθαρση στην αρχαία τραγωδία, που λειτουργεί κυρίως συναισθηματικά.

Χωρίς αμφιβολία, η μελέτη της εικονοποιίας στο έργο του Β. Φίλου δεν είναι εύκολη υπόθεση. Η συστηματική καταγραφή και επεξεργασία των εικόνων, η ανάλυσή τους από άποψη αισθητική και από άποψη περιεχομένου και η διατύπωση συμπερασμάτων απαιτούν πνευματικό μόχθο και ψυχικό θάρρος. Ωστόσο, ο μελετητής θα αποζημιωθεί, γιατί θα ιχνηλατήσει με την παραστατική δύναμη των εικόνων τα βήματα της ποιητικής του πορείας και θα νιώσει τη μαγεία των συναισθηματικών αποχρώσεων και της διανοητικής άσκησης. Στο τέλος παραμένει ένα ξεχωριστό μάθημα ζωής και δημιουργίας.

Κώστας Γ. Μαργώνης

B.

Βαγγέλης Φίλος, «Αχ! Σεμέλη», Εκδόσεις "Γρηγόρη", 2012, σ. 103

Η ποιητική ενδοχώρα στο έργο του Βαγγέλη Φίλου

Η λογοτεχνική δημιουργία του Β. Φίλου, με τους αισθητικούς της αναβαθμούς, διανύει την περίοδο της ωριμότητας, ζυμωμένη με το χρόνο και την ιστορία. Αναμφίβολα είναι μια «ποίηση» ιδιότυπη. Η πρόσφατη συλλογή, με κορμό μια νουβέλα, αυτοπροσδιορίζεται ως «...πείραμα όπου αφήγηση και ποίηση συμπλέκονται σε μια σπονδύλωση εύκαμπτη, μεταβαλλόμενη και πολυσχιδή, πλουτίζοντας η πρώτη τη δεύτερη με τη μαγεία του μύθου και η δεύτερη την πρώτη με το ρυθμό των εικόνων και ήχων, με τα σύμβολα και το αίνιγμα».

Επομένως, τα κλειδιά της συλλογής γίνονται εξαρχής γνωστά. Η αφήγηση και η ποίηση, σε μια απόπειρα συνύπαρξης και ισορροπίας. Στο βάθος πιστεύω πως λειτουργεί το δίπολο αισθήσεις και μεταισθήσεις, σε γλωσσικό και σε επίπεδο σημασιών. Με τις αισθήσεις, την έντονη και διαρκή παρουσία τους, προσλαμβάνεται ο εξωτερικός κόσμος, το πρωταρχικό υλικό της εμπειρίας. Η μεταίσθηση είναι ό,τι απομένει, η μετουσίωση της αρχικής εμπειρίας σε ποίηση, ο μετασχηματισμός σε εικόνες, ήχους, σκέψεις που προσδιορίζουν την ιδιοτυπία της λογοτεχνικής γραφής του Β. Φίλου.

«- Ήταν ένας νέος με συννεφιά βαριά στα μάτια του και με καημό βαθύ. Όλο κοίταζε τη θάλασσα. Και ήταν αυτή πιο γαλανή από όλα τα όνειρά του. Όλο κοίταζε. Σα να περίμενε να ξεθολώσει αυτός ή να μαυρίσει εκείνη. Κι όσο κοιτούσε, έρχονταν στο νου του οι μπόρες. Τότε που έσκιζαν το στερέωμα οι βροντές και έχυναν φόβο οι αστραπές. Κι αυτός έπρεπε να μεγαλώσει στη σκληρή γη. Και όσο περίμενε τα καράβια με τα λευκά πανιά, ταξίδευε. Σ' άλλους κόσμους μακρινούς έστελνε την ψυχή του. Ήταν εκεί η Κίρκη που τον καλούσε. Κι αυτός βουβά την ικέτευε να σηκώσει το μαγικό ραβδί. Να βάλει τέλος στην πεερισπλάνηση. Όμως αυτή φοβόταν μην τον χάσει στη μεταμόρφωση. Μην και χαθεί αυτό που τον κρατούσε νέο και όμορφο στη θλίψη του, φοβόταν. Και του 'λεγε λόγια γλυκά και χτένι χεριού λευκόσαρκου περνούσε στα μαλλιά του. Αλλά αυτός ζητούσε άλλο χάδι. Και κοίταζε τη θάλασσα χωρίς άλλη ελπίδα παρά μονάχα αυτή: Να σηκωθεί το κύμα. Να τον ξεπλύνει ο ωκεανός. Στην απεραντοσύνη του να γαληνέψει.» (σ.29)

Πρόκειται για μια απόπειρα ισορροπίας ανάμεσα στον εξωτερικό κόσμο και στον εσωτερικό, για μια σχέση αμοιβαία, δυναμική και ισότιμη. Ο γλωσσικός κόσμος είναι ταυτόχρονα ο εσωτερικός κόσμος. Είναι μια συνεχής διαρκώς φανερή μετακίνηση από τη συμπαντική αρμονία στην ενδοσκοπήση, σε μια πορεία εσωτερική, χάρη στο συνταίριασμα του

αρχέγονου με το προσωπικό. Ο ποιητής αναψηλαφεί την προσωπική του ενδοχώρα και ποθεί τη φυγή, όντας ταυτόχρονα στο αιεφόρο γίνεσθαι. Η κίνηση παλίντονος: από τις ρίζες της φύσης στην αυτογνωσία. Ο ηρακλείτειος αιώνιος νόστος. Χωρίς δισταγμούς ο ποιητής κινείται συνεχώς ανάμεσα σε δύο πόλους: στο εσωτερικό βλέμμα και στο κοινωνικό βλέμμα, ένας άνθρωπος της μήτιος, που κρύβεται αλλά και εμφανίζεται, όπως ο Οδυσσέας του Ομήρου.

Μια άλλη διάσταση της ποιητικής ενδοχώρας του Β. Φίλου είναι η κίνηση από τον προσωπικό στοχασμό στον κοινωνικό προβληματισμό, από την εσωστρέφεια στο πεδίο της κοινωνικής ευαισθησίας και ευθύνης. «...Ξέρετε, η γενιά μας μεγάλωσε με τον απόηχο παλιών κατορθωμάτων. Ήταν ως να 'παιρνε από τους αφανισμένους την ιερή φλόγα. Και νόμιζα ότι η έφοδος στο μέλλον ήταν εύκολη. Γιατί εύκολα ήταν τα συνθήματα και άφθορα. Όμως, χωρίς να το καταλάβω, κουβάλησα την ήττα που κρυφά μας κληροδότησαν. Κι ολοκληρώθηκε η διάψευση». (σ.54) Ο ώριμος απολογισμός μιας γενιάς. Η ματιά του ποιητή ανδρώνεται σε μίζερους καιρούς και στέκεται με κριτικό βλέμμα απέναντι στα γεγονότα των τελευταίων δεκαετιών στην Ελλάδα.

Ο Β. Φίλος δεν είναι εικονιστής. Ο Ι.Α. Ρίτσαρντς, στο έργο του «Αρχές» (1924) σημειώνει για την εικόνα: «... Αυτό που κάνει μιαν εικόνα αποτελεσματική είναι λιγότερο η ζωντάνια της ως εικόνας και περισσότερο ο χαρακτήρας της ως ψυχικού γεγονότος, το οποίο έχει έναν ιδιαίτερο δεσμό με τις αισθήσεις». Με τον ίδιο τρόπο, στο έργο του Β. Φίλου οι εικόνες έχουν ακρίβεια και λεπτομέρειες και συχνά είναι απρόσμενα συναπαντήματα ήχων, θραυσμάτων, σκέψεων, που δημιουργούν ένταση και έκπληξη στον αναγνώστη. Είναι τα υλικά που χτίζουν το συναισθηματικό οικοδόμημα, ένα στέρεο οικοδόμημα, αισθημάτων και στοχασμών.

«Καθώς τα βήματά του χάραζαν ελικοειδείς διαδρομές, έμοιαζε να είχε κλονιστεί. Όμως, όταν φάνηκε ο μαύρος γύπας στο απολιθωμένο δένδρο, έγινε η όψη του σκληρή. Και τρόμαξε ο πρώτος φρουρός και πέταξε. Κι όπως ήταν σχεδιασμένο, βγήκαν στην περιπολία άλλα αρπακτικά παράξενα. Έμοιαζαν με προϊστορικά πτηνά, μα πιο πολύ είχαν ανθρώπου όψη. Και επειδή αυτός δε φοβήθηκε, σάστισαν εκείνα. Κι όταν πλησίασε πολύ, του κάνανε τόπο. Και πέρασε. Και ήταν εκεί ένα σκοτεινό μέρος. Και μια χαράδρα βαθιά που την γεφύρωναν σκελετοί δεινοσαύρων. Και η Αλκινόη, που τον ακολουθούσε, του ζήτησε να πάρουν τον άλλο δρόμο στη διασταύρωση. Όμως εκείνος ρίχτηκε χωρίς κανένα δισταγμό στο πέρασμα. Έτριξαν οι αρθρώσεις. Και σκιαχτήκανε όλα τα πετούμενα. Κι αφήνοντας τις κρυφές φυλλωσιές σκέπασαν το φως. Γύρισε ο Ξένος τα μάτια του ψηλά κι εκεί τη σκιά των πουλιών, διέκρινε τον μεγάλο προβολέα που τον νόμιζε ήλιο. Και λαγάρισε το τοπίο την ώρα που ο Κέρβερος τού κουνούσε την ουρά στη μέση της γέφυρας και ο βαρκάρης κωπηλατούσε στη βαθιά χαράδρα. Καθώς τον κοίταζε, το νερό ανέβαινε. Όλο κι ανέβαινε μέχρι που η βάρκα ήρθε κοντά. Κι ακούστηκε ο κωπηλάτης να φωνάζει:
— Φαέθων!

Και ο Ξένος κοίταξε τριγύρω. Κι ως είδε μόνο την Αλκινόη δίπλα του και πάνω τα μαύρα πουλιά, κατάλαβε ότι αυτό θα ήταν το όνομά του στο ταξίδι.» (σ.73)

Ίσως πρόκειται για το εναγώνιο εταστικό ερώτημα προς τον άδειο ουρανό.

Εν τέλει, μελετώντας κανείς το λογοτεχνικό έργο του Β. Φίλου δεν μπορεί παρά να υιοθετήσει την άποψη του Δ. Μαρωνίτη ότι «η ποίηση δεν είναι υπόθεση μόνο των ποιητών, δεν είναι καν υπόθεση των ποιημάτων. Είναι υπόθεση μιας διάχυτης ποίησης που αφορά όλο τον κόσμο – το Σύμπαν ολόκληρο. Και σ' αυτό το «κύκλωμα» της διάχυτης ποίησης πρέπει να είναι ενεργητικός ο ρόλος του αναγνώστη ή της ανάγνωσης έναντι της γραφής» (Συνέντευξη στο Ν. Μπακουνάκη, «Το Βήμα», 17.2.2008)

Κώστας Μαργώνης

Γ.

Βαγγέλης Φίλος, *Αλλιώς πώς;*, Αθήνα: Γρηγόρης, 2016, σ.79.

Η ΠΟΙΗΤΙΚΗ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ Β. ΦΙΛΟΥ

Ο Β. Φίλος έχει μακρά και γόνιμη θητεία στη λογοτεχνία. Από το 1989, όταν έκαμε την παρουσία του στον λογοτεχνικό χώρο, με την ποιητική συλλογή «Μηδενική Ακολουθία», ως σήμερα, δείχνει την εμπιστοσύνη του στη λογοτεχνική γραφή. Η πρόσφατη ποιητική του συλλογή έχει τον τίτλο «Αλλιώς πώς;».

Αν και ο τίτλος της συλλογής δεν έχει ποιητικό βάρος, ωστόσο η ελλειπτική αυτή ερωτηματική πρόταση διανοίγει έναν ορίζοντα ποιητικού στοχασμού και διαμορφώνει έμμεσα τις προσδοκίες του αναγνώστη. Δεσπόζουσα θέση στο εξώφυλλο έχει ένας πίνακας, έργο του Edgar Degas, που αποτελεί μια κειμενοποιημένη πραγματικότητα αποκαλυπτική των ποιητικών του προθέσεων. Ο **πίνακας**, με θέμα μια νεανική γυναικεία μορφή που έρχεται από την εποχή της «αθωότητας», επιβάλλεται με την ισόρροπη πανδαισία των χρωμάτων. Η ανθρώπινη μορφή, χρωματικά και ποιητικά, ρητά και υπόρρητα με τους όρους της ζωγραφικής, έχει ενσωματωθεί στον χρωματικό διάκοσμο που αποπνέει μια αίσθηση αρμονίας. Ο τίτλος της ποιητικής συλλογής, «Αλλιώς, πώς;», που ακολουθεί, ελλιπής αλλά πυκνός, δηλωτικός αλλά και ασαφής, κρυπτικός αλλά και αποκαλυπτικός, μοιάζει με **σχόλιο** στον πίνακα. Είναι ένας τρόπος σχολιασμού του ποιητικού υποκειμένου σε ό,τι ο πίνακας υποβάλλει. Θυμίζει την ηρακλείτεια ρήση που αφορούσε στο Μαντείο των Δελφών: «Ούτε λέγει ούτε κρύπτει, αλλά σημαίνει». Στη φράση «Αλλιώς πώς;», με το αμείλικτο ερωτηματικό, συμπυκνώνεται ολόκληρη η θεματική της ποιητικής συλλογής. Πώς αλλιώς; Μα δεν θα μπορούσε να γίνει αλλιώς. Εδώ διαφαίνεται η δύναμη του υπαινιγμού και των έμμεσων διατυπώσεων.

Η **εικόνα** και ο **λόγος** στο εξώφυλλο αποτελούν μια ενιαία σύνθεση που παραπέμπει σε διαζεύξεις και σε συνενώσεις. Η εικόνα: το παρελθόν, ο χαμένος χρόνος της αθωότητας, η μνήμη, η απουσία, η αρχή. Ο λόγος: το παρόν, η παρουσία, το τέλος, η ανάμνηση. Εν τέλει γεννιέται το ερώτημα: ποιο είναι το θέμα και ποιο το σχόλιο; Ποιο είναι το ποιητικό υποκείμενο και ποιο το ποιητικό αντικείμενο;

Η ερμηνευτική προσέγγιση του εξωφύλλου είναι το κλειδί για την αποκωδικοποίηση της ποιητικής συλλογής. Όχι όμως μονοσήμαντα. Η ποιητική ανάγνωση άλλωστε είναι μια άσκηση πολύμορφη και πολυεπίπεδη. Θα μπορούσε να ισχυριστεί κάποιος ότι, σε μια αντιστροφή των ρόλων, η εικόνα (ο πίνακας) κρύβει επιδέξια τον στοχασμό και ο λόγος (Αλλιώς πώς;) αποτελεί ένα εκτενές ποιητικό σχόλιο.

Η ποίηση του Β. Φίλου είναι αυτάρκης. Δεν αποτελεί απλώς μιαν απόπειρα του ποιητή να συλλάβει τις διαθλάσεις των συναισθημάτων και τους

αντικατοπτρισμούς των συγκινήσεων. Η σύνθετη ποιητική πραγματικότητα εκτυλίσσεται σε χρόνο (τον χρόνο των ποιητικών θεμάτων) και σε χώρο («χαμηλή φωνή», για να θυμηθούμε τον Μανόλη Αναγνωστάκη). Αν μάλιστα προστρέξουμε στην ποιητική θεωρία στον Schiller, θα λέγαμε ότι η ποίηση του Β. Φίλου είναι **η ποιητική τέχνη ως πράξη ελευθερίας και στοχασμού**. Η **ελευθερία** συγκροτεί το ποιητικό υπόστρωμα και συνέχει τα υλικά της ποίησης, είναι η δύναμη που συνδυάζει και ανασυνδυάζει τα θραύσματα της εμπειρίας, ενώ ο **στοχασμός** μετουσιώνει την έμπνευση και την αναζήτηση σε στίχο, σε θέμα, σε ποίηση.

Μέσα στα πρώτα ποιήματα της συλλογής, εν συνόλω πενήντα πέντε, βρίσκεται το ομότιτλο «Αλλιώς πώς;» (σ.13). Η στιχουργική του οργάνωση είναι απλή. Μία στροφή με ευδιάκριτους όμως σπονδύλους των τριών στίχων που απολήγουν σε ερωτηματικό. Το τελευταίο τρίστιχο είναι η απάντηση στις προηγούμενες ερωτήσεις, η νοηματική και ποιητική ολοκλήρωση.

*Με χτυποκάρδι,
αλλιώς
πώς;
Με χάδι,
αλλιώς τι;
Με έρωτα,
αλλιώς
γιατί;
Έλα
να
αγαπηθούμε.*

Η άρθρωση του ποιήματος, σε ανιούσα κλίμακα των τριών **ποιητικών μονάδων**, συμπίπτει με τις νοηματικές βαθμίδες και την κορύφωσή τους. Πρώτο σκαλοπάτι το χτυποκάρδι, δεύτερο το χάδι, τρίτο ο έρωτας και μετά η ολοκλήρωση, η αγάπη. Στις τρεις αυτές βαθμίδες της ποιητικής κλίμακας δεσπόζουν τα ουσιαστικά, που φανερώνουν την απουσία κίνησης, ενώ στην κορύφωση κυριαρχεί η ρηματική διατύπωση (να αγαπηθούμε). Φαινομενικά στη διάρθρωση αυτή κυριαρχεί η στατική δομή των ονοματικών συνόλων (τρία πρώτα τρίστιχα). Ωστόσο η επιλογή λέξεων με συγκινησιακό φορτίο (χτυποκάρδι, χάδι, έρωτας) υπομένει και ανατρέπει τη δομή αυτή. Οι ερωτηματικές προτάσεις άλλωστε προετοιμάζουν την αδιαμφισβήτητη παρουσία –στιχουργική και νοηματική– της αγάπης, της πρόσκλησης με τον πιο άμεσο και συνάμα ευγενικό τρόπο (Έλα). **Αλλιώς πώς; Αλλιώς τι; Αλλιώς γιατί;** Και η απάντηση: **Έλα να αγαπηθούμε**. Η ποιητική αυτάρκεια του Β. Φίλου είναι καλά κρυμμένη («Φύσις κρύπτεσθαι φιλεί») και απαιτεί την ωριμότητα και την ετοιμότητα του μνημένου αναγνώστη για να έρθει στην επιφάνεια. Κατ' αυτόν τον τρόπο ο στοχασμός δεν είναι η αρετή μόνο του ποιητή αλλά και του προετοιμασμένου αναγνώστη.

Χωρίς δυσκολία θα μπορούσε κανείς να χαρακτηρίσει την ποίηση του Β. Φίλου ερωτική. Το ερωτικό πάθος όμως διαθλάται στα πράγματα, στη φύση, στις συμπεριφορές, στην καθημερινότητα, παντού· και αποκτά έτσι μια

ιδιαίτερη έκφραση και ποιότητα. Χαρακτηριστικό είναι το τελευταίο ποίημα της συλλογής, που αποκαλύπτει, με τον δικό του απροσδόκητο τρόπο, το **ποιητικό βάθος** της συλλογής.

Να 'χα

*Να 'χα μια ελιά
να ημερεύει
τους χειμώνες μου,
μια λεμονιά
ν' ανθίζει τις αισθήσεις
να 'χα μια θάλασσα
και μίαν αγάπη (ό.π. σ.79)*

Ο τίτλος του ποιήματος έχει τόσο πλάτος όσο και η φράση του ελληνικού λαού να 'χα, που κρύβει μια βαθυστόχαστη προσδοκία, μια απέραντη επιθυμία αλλά και μια μοναδική λιτότητα λόγου. Και τι θα ήθελε να έχει ο ποιητής; Τίποτα σπάνιο, τίποτα δαπανηρό, τίποτα σύγχρονο. Τη φύση, στην «καλύτερη της ώρα», για να θυμηθούμε τον Σολωμό. Μια ελιά τον χειώνα του χαρίζει ψυχική ηρεμία, μια λεμονιά την άνοιξη που ξυπνά τις αισθήσεις και μια θάλασσα. Δίπλα σ' αυτά μίαν αγάπη. Το παρελθόν σε μια ιδανική σύνθεση: Φύση και άνθρωπος. Αυτά έχει απωλέσει ο σύγχρονος αλλοτριωμένος άνθρωπος. Η στιχουργική τέχνη είναι και εδώ παρούσα: τρεις στίχοι για την ελιά, δύο για τη λεμονιά, ένας για τη θάλασσα και ο τελευταίος, ο κορυφαίος, για την αγάπη.

Το **ύφος** των ποιημάτων του Β. Φίλου δεν απέχει από το λιτό, αρητόρευτο και μινιμαλιστικό ύφος της νεότερης ποίησης. Η συγκινησιακή ένταση διατηρείται πάντοτε σε χαμηλό επίπεδο ή λανθάνει στην πεζολογία. Είναι η ταπεινή, αφιμυθιώτη και ολιγαρκής γραφή, καρπός μακράς ποιητικής προετοιμασίας και ποιητικής ολιγάρκειας. Παράδειγμα χαρακτηριστικό το ποίημα «Ανακοινωθέντα».

γ.

*Μαύρα πουλιά,
ίδιες οι σκέψεις μου
σε πτήση.
Βαδίζω ακάθεκτος
υπό σκιάν. (ό.π. σ.72)*

Η ποιητική έκφραση αποπεριστέλλεται, καταλήγοντας στην αφαίρεση και στον υπαινιγμό, που δεν προσβλέπει στην εντυπωσιασμό, παρά μόνο στο «ανακοινωθέν». Τα συναισθήματα που πλαισιώνουν την ψυχική κατάσταση είναι αρκούντως υποφωτισμένα: μαύρα πουλιά, υπό σκιάν.

Θα σταθώ σε μερικές ενδεικτικές στιγμές της ποιητικής συλλογής που εικονογραφούν τον ψυχικό κόσμο του ποιητή και τον διάλογό του με τον κόσμο του παρελθόντος και του παρόντος.

Απουσία

*Είχε ψυχή,
είχε κορμί,
Όμως αυτή έλειπε.
Λένε*

*πως την είχε κλέψει
Ο Νους,
Ο ανόητος. (ό.π. σ.61)*

Η πύκνωση της ποιητικής ύλης κινείται στις εσχατιές της **ποιητικής τέχνης**. Η διελκυστίνδα ανάμεσα στην παρουσία (σώμα) και την απουσία (ψυχή) εγγίζει τα όρια της αφαίρεσης, που όμως σώζει με τον τρόπο αυτό της δραματοποίησης τη φωνή του ποιητή. Ο ποιητής δεν λέει, «αλλά σημαίνει» · οι άλλοι λένε. Το ρήμα λένε κρατά ίσες αποστάσεις (τρεις στίχοι, λένε, τρεις στίχοι) από τις δύο αντίθετες φωνές. Η δύναμη του πληθυντικού είναι αποπλιστική. Δεν αφήνει περιθώρια αμφισβήτησης αφού είναι η γνώμη των πολλών. Το τρίτο ρηματικό πρόσωπο μάλιστα δίνει στον εντέχνως αποστασιοποιημένο ποιητή τον βαρύνοντα ρόλο· ο ποιητής τώρα γίνεται η φωνή της αλήθειας. Και η γλωσσική τόλμη παρούσα: Ο *Νους* («ο διακοσμών», κατά τον Αναξαγόρα), είναι *ανόητος*.

Εκείνο όμως που δεσπόζει στην ποιητική συλλογή είναι το δεύτερο ρηματικό πρόσωπο, κυρίως στον ενικό αριθμό. Για παράδειγμα: δε με ξέχασες, εσύ σίμωνες, άλλαξέ με, σε είδα ωραία, πλύνε τις λέξεις, Ε! συ, άσε τη λύρα, μου 'γνεψες, σε νιώθω, τι γύρευες εσύ εδώ, μα τι νόμισες ως είναι το ποίημα, θα σου χαρίσω, είσαι το χάνδι, θυμόσουν, άλλος σε ταξιδεύει, μα τι γυρεύεις εκεί κ.ά. Η συχνή παρουσία του δεύτερου προσώπου δημιουργεί την οικειότητα της συνομιλίας. Πίσω από το δεύτερο πρόσωπο κρύβεται ίσως η μούσα, η έμπνευση, η εμπειρία, η γυναίκα. Θα έλεγε κανείς ότι τα ποιήματα αιωρούνται ανάμεσα στην παρουσία και την απουσία. Στο πλαίσιο αυτό, με μια μεταμορφωτική ποιητική, ο ποιητής βρίσκει το πρόσχημα για να μετουσιωθεί ο πόνος, το πάθος και η απουσία σε ποίημα.

Εν κατακλείδι ο ποιητικός λόγος του Β. Φίλου, χωρίς να πάσχει από έλλειψη πρωτοτυπίας, αξιοποιεί στοιχεία από τον κόσμο της πραγματικότητας που με τη δύναμη του στοχασμού και την ποιητική του τεχνική τα μεταπλάθει σε ποιητικό έργο διαρκείας.

Κ. Μαργώνης

Δ.

Παρέμβαση στην εκδήλωση παρουσίασης του βιβλίου, Αλλιώς πώς;

Ο Βαγγέλης Φίλος είναι ποιητής. Ο αναγνώστης – πρότυπο, για να θυμηθούμε τον U. Eco, αυτός που αναζητά την *intentio operis*, κατ' ουσίαν την εικόνα του δημιουργού, είναι πολύ πιθανό να φτάσει στον ποιητή στοχαστή, στην ελεύθερα στοχαζόμενο άνθρωπο. Με την πρόσφατη μάλιστα ποιητική του συλλογή, που έχει τον τίτλο «Αλλιώς, πώς;», ο Βαγγέλης Φίλος αποκαλύπτει την *intentio auctoris* (την ποιητική του πρόθεση). Με τον τρόπο του επιβεβαιώνει την ποιητική θεωρία του Schiller, την άποψη δηλαδή ότι η ποίηση είναι πράξη ελευθερίας και στοχασμού.

Αν θέσουμε την *intentio lectoris* (την πρόθεση του αναγνώστη) ως μια απόπειρα ερμηνείας, τότε έχει νόημα να αναζητήσουμε την αφετηρία της πνευματικής και ποιητικής πορείας του Β. Φίλου. Χρονικά αυτή βρίσκεται στη μεταπολεμική περίοδο, στις δεκαετίες του '60 και του '70. Ο Βαγγέλης ήταν συμμαθητής μου στο Γυμνάσιο Αγνάντων, σ' ένα ορεινό κεφαλοχώρι – τότε – στις υπώρειες των Τζουμέρκων, εκεί, που, όπως γράφει ο Γ. Κοτζιούλας, «η πούλια λάμπει πιο καθαρή από παντού». Εκεί, στη φτωχή ορεινή γη, την πλούσια όμως σε παράδοση, σφυρηλατήθηκε η προσωπικότητα του Βαγγέλη. Αν και δεν αποκαλύπτονται οι ρίζες της καταγωγής της ποιητικής δημιουργίας του εύκολα, ωστόσο αυτές υπάρχουν. Το φυσικό τοπίο, η δύναμη των πραγμάτων, οι χαρακτήρες, η καθαρή ματιά, δηλαδή οι «πολιτιστικές» καταστάσεις, κατά τον Lionel Trilling συνέχονται με το «λογοτεχνικό ύφος» του Βαγγέλη Φίλου. Είναι οι αρετές της λογοτεχνικής του δημιουργίας που συμφύρονται και συγχωνεύονται στην πορεία του χρόνου. Μπορεί η ερμηνεία να μοιάζει παρακινδυνευμένη με τα μέτρα του επιστημονικού λόγου ή μη πραγματιστική, δεν είναι όμως ανώφελη, αφού διευρύνει τον ορίζοντα του αναγνώστη. Η ταπεινή, αφιμυθιώτη και λιτή γραφή είναι ο ώριμος καρπός μιας ολιγάρκειας και μιας αφαίρεσης. Η ποίηση του Βαγγέλη μοιάζει με μετεξέλιξη της μαθηματικής σκέψης, που τόσο καλά κατείχε, χωρίς όμως να χάνει την οικειότητα της συνομιλίας, την αυθεντικότητα της παρουσίας, τη γλωσσική τόλμη. Τα ποιήματά του είναι ποιήματα ποιητικής.

«Να τις λαξεύεις τις λέξεις,
το ποίημα που θα μ' εντοιχίσει
ας έχει ωραία όψη» (σελ. 73)

Σας ευχαριστώ πολύ.

** Ο Κώστας Γ, Μαργώνης είναι φιλόλογος, διετέλεσε πρόεδρος της Ιστορικής και Λογογραφικής Εταιρεία Τζουμέρκων.*